

A Szovjetunióba hurcolt magyarországi németek kárpótlása (1989–1992) ^[1]

„1944. december 29-én kezdődött a szenvedésünk. Reggel otthon hagytam a 6 éves kislányomat, az idős anyószámot. [...] Az úti célunk Sásd volt gyalog. Amit magunkkal vihettünk, azt kocsival hozták. Az otthon maradt egypár idős bácsi fogta be a lovakat, és jöttek utánunk. Sásdra értünk a déli órákban fáradtan. Ott még egyszer orvosi vizit volt, aki élelmes volt, az összeesett és annak se kellett elmenni. Amikor már sötétedett, akkor indultunk Sásdról. Paccsidiri, kiabáltak az orosz katonák mellettünk a géppisztolyokkal. Sötétben mentünk, féltünk, sírtunk, fáztunk, félre lépni sem volt szabad.”

Bevezető

Magyarország második világháborús vereségének egyik legfájdalmasabb fejezete azoknak a polgári áldozatoknak a története, akiket Magyarország kormányának hozzájárulásával, sok esetben segítségével a szovjet katonai hatóságok a Szovjetunió területén felállított munkatáborokba hurcoltak 1944–1945 folyamán. Különösen megrendítő a magyarországi németiség sorsa, akiket a kollektív büntetés alkalmazásával kizárólag azért hurcoltak el, mivel német hangzású nevük [popup title="volt" format="Default click" activate="click" close text="A rendszerváltozás utáni időszak egyik legkorábbi összefoglalója a németek elhurcolásáról: ZIELBAUER GYÖRGY: Magyar polgári lakosok deportálása és hadifogsága (1945–1948). Történelmi Szemle, 1989, 3–4. sz. 270–291.]. Ma sem tudjuk pontosan, hány magyar állampolgárt érintett a törvénytelen deportálás, hányan haltak meg és hányan jöttek haza. Az elhurcolt németek számára a hazatérés sem volt egyszerű, hiszen a Magyarországra visszatértek közül sokan már senkit sem találtak a családjukból, mivel kitelepítették őket 1946-ban, majd 1947–1948-ban Németország amerikai, később szovjet megszállási övezeteibe. Azok, akik ettől esetleg megmenekültek, sokszor vagyontól, házuktól megfosztva, nyomorúságos körülmények között éltek. A 84/1950. MT sz. rendelet vetett csak véget a németek áttelepítésével kapcsolatos korábbi korlátozó rendelkezések alkalmazásának. A rendelet kimondta, hogy azok a németek, akik az áttelepítések ellenére mégis Magyarországon tartózkodnak „és az erre vonatkozó rendelkezések szerint jelentkezési kötelezettségüknek eleget tettek, magyar állampolgárok és a Magyar Népköztársaságnak a többiekkel minden tekintetben egyenlő jogú [popup title="polgárai" format="Default click" activate="click" close text="A Magyar Népköztársaság Minisztertanácsának 84/1950. MT sz. rendelete a magyarországi német lakosság áttelepítésével kapcsolatban kibocsátott korlátozó rendelkezések alkalmazásának megszüntetéséről. http://www.sunet.hu/oroksegtar/data/magyarorszag_i_nemzetisegek/altalanos_a_magyar_allam_es_a_nemzetisegek_1848_1993/pages/012_091.htm (Letöltés ideje: 2017. január 29.).” Ennek ellenére a megnyomorított családok 1989 előtt megbélyegzettként, anyagilag ellehetetlenülve nem remélhettek erkölcsi vagy anyagi kártérítést. „Szeretném, ha apámat – már csak anyám miatt is – rehabilitálnák, hogy ország világ előtt mindenkinek elmondhassa, hogy nem azért vitték el és gyilkolták meg, mert bűnös volt, csupán csak azért, mert németnek született.” – írta 1989 márciusában egy gyerek, akinek az apja szovjet munkatáborban [popup title="halt meg" format="Default click" activate="click" close text="Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (továbbiakban: MNL OL) XXVIII (Egyesületek 1945–1999) I (Kultúra 1945–1999) 1 (Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége) LXXVII. Kárpótlással kapcsolatos levelezés.].

„Látlak-e még magyar hazám?”

A deportáltakat a szovjet légerek felé szállító szerelvény.

Az erkölcsi és politikai rehabilitálás első lépéseként, mintegy szimbolikus aktusként megszületett az Országgyűlés határozata a rendőrhatalom őrületben fogva tartott (internált), valamint a kitelepített személyek sérelmének [popup title="orvoslásáról" format="Default click" activate="click" close text="Az Országgyűlés 20/1989. (XI. 1.) OGY határozata. Magyar Közlöny, 1989. 78. sz.“].

A határozat kinyilvánította, hogy a kitelepítések és az internálások nagy részben hibás politikai gyakorlat következményei voltak, és az intézkedések különösen 1949 után szolgáltak egyedülálló politikai célokat. Leszögezte: „Az Országgyűlés elhatározza a jogalkalmazás ilyen módszereitől, a magyar társadalom nevében az áldozatokat, a sérelmet szenvedőket megköveteli. Elkötelezi magát olyan garanciák megteremtésére, amelyek hasonló gyakorlat elkövetését megakadályozzák.”

Az országgyűlési határozat nagyon fontos lépés volt, azonban nem mondta ki az internálások és a kitelepítések semmisségét. A magyarországi németek erkölcsi rehabilitációját az Országgyűlés 35/1990. számú határozata nyilvánította ki. Elismerte, hogy a magyarországi németek 1944-től kezdődő elhurcolása, majd ezt követő kitelepítése az emberi jogokat súlyosan sértő, igazságtalan eljárás volt. Az érintettek ártatlanul, nemzetiségi hovatartozásuk miatt szenvedtek. Az Országgyűlés részvétét fejezte ki az elhunytak hozzátartozóinak és együttérzését a szenvedés túlélőinek. A határozat külön kimondta, hogy a kárpótlási eljárás során a magyarországi németek ugyanolyan elbírálásban részesülnek, mint azok a nem német nemzetiségű magyar állampolgárok, akik hasonló sérelmeket szenvedtek.

Az erkölcsi kérdéseken túl nagyon komoly problémát jelentett a hátrányos jogkövetkezményekhez kötődő kárpótlás pénzügyi fedezetének előteremtése. 1989. szeptember 21-én megszületett a Minisztertanács 3264/1989. számú határozata, amely a személyes szabadságot korlátozó egyes intézkedések hátrányos következményeinek rendezéséről [popup title="szól" format="Default click" activate="click" close text="MNL OL XIX (Államigazgatás felsőbb szervei) A–83-b (Minisztertanács. Előterjesztések és határozatok) 3264/1989.“]. Arról hozott döntést, hogy az internáltak és kitelepítettek nyugdíjügyének rendezésével, valamint a második világháború által okozott sérelmek orvoslásával kapcsolatban felmerülő többletkiadásokat a társadalombiztosítás bevételeiből kell fedezni. A határozathoz készült előterjesztés az 1945 és 1949 között internáltak, a kitelepítettek, a Szovjetunióba szállított személyek munkaviszony- és nyugdíjrendezésének módjával kapcsolatos kérdésekről készített összefoglalót a kormány részére. Az előterjesztés az egyik legfontosabb kérdést, nevezetesen, hogy hány személyi lehetett érintett a jogsértésekben, a legtöbb esetben csak megbecsülni tudta. Az 1945 és 1949 között internáltak számát 55 ezer személyre tette, akiknek valószínűleg egyötödük élt [popup title="Magyarországon" format="Default click" activate="click" close text="A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége által összeállított adatok szerint a magyarországi német származású és német nevű magyar állampolgárok közül 60–65 000, zömében fiatalkorú nőt és férfit hurcoltak el a szovjet hatóságok. A korhatár a férfiaknál 16,5 évtől 45 éves korig, a nőknél 17,5 éves kortól 35 éves korig terjed. (MNL OL XVIII-1-1- LXXVII Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége. Kárpótlással kapcsolatos levelezés.) A legújabb kutatások szerint a magyarországi internáltak száma 1945 és 1950 között meghaladta a

40 000-et. Lásd erre részletesebben: Pál Zoltán: Internálások Magyarországon (1945–1953). Kommentár, 2010. 2. sz. 61–73.]. A második világháború utáni korszak politikai értékelését is elvégezte a döntéshozók számára, amikor igyekezett a kárpótlásra jogosultak körét szűkíteni. Álláspontja szerint az 1945 és 1949 közötti időszakban az internálásokra a koalíciós pártok tudtával és a többpárti parlament ellenőrzési lehetősége mellett került sor, és az eljárási, jogorvoslati szabályokat [popup title="betartották" format="Default click" activate="click" close text="A magyar hatóságok közreműködésével kapcsolatos adatokat elsőként Zielbauer György közölte. Lásd ZIELBAUER: i. m. 271.]. Ekkor is előfordult ugyan, hogy politikai megfontolásokból történt a jogsértő szabadságkorlátozás, azonban a legtöbb esetben a háború alatti magatartás, a közrendet és közbiztonságot, illetve az újjáépítést és a konszolidációt veszélyeztető életmód miatt hozták meg az intézkedést. Ezekben az esetekben az előterjesztés szerint az 1989-es évből visszatérő személyek nem vitás, hogy indokolt volt a személyes szabadság akkori körülmények közötti korlátozása. A fenti álláspont a pártállamban gyakorló jogászként működő előterjesztő álláspontját tükrözi, mely szerint előbbre való az állami érdek annál az alapvető emberi jognál, hogy bírósági ítélet nélkül senkit sem lehet megfosztani személyes szabadságától. Ebből következik, hogy az előterjesztés szerint csak az 1949 és 1953 között internáltak esetében kéne a jogorvoslatot általánossá tenni. A rendezésből a következő csoportokat zárta volna ki.

1) A háborús és népellenes bűncselekmények miatt jogerősen elítéltek csoportja.

2) az Ideiglenes Nemzeti Kormány 302/1945. számú, a német állampolgárok rendőrhatalmától való elvonásáról szóló M.E. rendelete alapján internáltak. [popup title="Kulcsár Kálmán" format="Default click" activate="click" close text="Kulcsár Kálmán (1928–2010) jogász, szociológus, egyetemi tanár, az MTA rendes tagja. 1988 és 1990 között igazságügy-miniszter, 1989 és 1990 között a Hazafias Népfront elnöke."] véleménye szerint külpolitikai szempontok miatt azért is lenne megfontolandó a második csoport kizárása a kérdés rendezéséből, mert ebben az esetben az internálásra nemzetközi kötelezettségvállalás nyomán került sor. A Magyarországi Németek Szövetségének Elnöksége nem tiltakozott a kizárás ellen.

Kulcsár Kálmán

3) Az Ideiglenes Nemzeti Kormány 3820/1945. M.E. rendelete szerint hitlerista (volksbundista, fasiszta, nyilas, stb.) szervezetben vezető szerepet vállalók csoportja. A magyarárat szerint ez a kizárás azért lehet indokolt, mert ezt a körülményt a koalíciós pártok képviselőiből álló bizottságok állapították meg, és ez a tény csökkentette a részrehajlás lehetőségét. Ez az álláspont nem vette figyelembe azt a tényt, hogy alkotmányjogilag ez az időszak demokratikusnak számított ugyan, azonban a szabadságvonással járó intézkedések meghozatalában a kommunista pártnak volt meghatározó szerepe.

4) A közrendet és közbiztonságot veszélyeztető, azt sértő vagy mások javait károsító, árdragító cselekmény vagy pénzügyi bűncselekmény elkövetésére hivatkozva internáltak. A magyarárat szerint erre az ad indokot, hogy az e kategóriába tartozó eljárások során a közvetlen politikai motívumok nem játszottak szerepet.

A kitelepítettek számát tekintve az előterjesztés azzal számolt, hogy Budapestről 13 000 személyt, vidékről még többet, összesen kb. 30 000 személyt telepítettek ki. A vidéki kitelepítések számát azért nem tudta meghatározni az előterjesztő, mivel erre nem álltak rendelkezésre iratok. A dokumentum becslése szerint 1989-ben a kb. 30 000 kitelepített közül még kb. hatezren élhettek. A kitelepítés átlagos időtartamát 27 hónapra tették. Az előterjesztés szerint a kitelepítettek nagy részének munkát biztosítottak, amit munkaviszonynak kell számítani, „mivel a kitelepítettség állapotának társadalombiztosítási szempontból nincs [popup title="jelentősége" format="Default click" activate="click" close text="MNL OL XIX-A–83–b–3264/1989. Minisztertanács. Előterjesztések és határozatok."]". A kitelepítések megalapozottságának vizsgálatát az iratok hiánya miatt nem javasolták, ily módon a kárpótlást minden 14. életévét betöltött személyre ki kívánták terjeszteni. A jogosultak köréből a javaslat a 3820/1945. M.E. rendelet alapján kizárta a hitlerista szervezetben vezető szerepet vitt személyek hozzátartozóit, továbbá azokat, akiket köztörvényes cselekmény elkövetése miatt, illetve háborús és népellenes bűncselekmények következtében jogerős elítélés miatt telepítettek ki.

A Szovjetunióba szállított személyek kárpótlása esetében az előterjesztés négy csoportot különített el. Az első csoportba a volt hadifoglyokat sorolta, akiknek a munkajogi és társadalombiztosítási helyzetét rendezettnek tekintette, mivel a jogszabályok szerint a hadifogságban töltött idő beszámított a munkaviszonyba abban az esetben, ha a hadifogoly a hadifogság megszűnését követő 180 napon belül visszatért Magyarország területére. A második csoportba tartozónak tekintette azokat a polgári személyeket, akiket munkavégzés céljából szállítottak 1944 szeptemberétől a Szovjetunióba. A polgári személyek elszállítása 1945 áprilisa után is folytatódott, az azonban nem ismeretes, hogy milyen előírások és megállapodások alapján került sor ezekre az eljárásokra. Az előterjesztés szerint az ő munkaviszonyukat és nyugdíjukat is a hadifoglyokra vonatkozó szabályok szerint lehet rendezni. A harmadik csoportot a szovjet katonai bíróságok által elítéltek alkották, számukat a nyilvántartásokra hivatkozva 2008 főben állapította meg. Közülük 1989-ben mintegy 400 személy lehetett még érintett. A helyzetük rendezésére tett javaslat tartalmazta az 1989-et megelőző húsz év gyakorlatának bemutatását, mely szerint az elítélt magyar állampolgárok Szovjetunióban eltöltött idejét akkor számították be a szolgálati időbe, ha a Szovjetunió Legfelsőbb Bírósága vagy az ideiglenesen Magyarországon tartózkodó szovjet csapatok katonai bírósága a korábbi ítéletet felülvizsgálta, és az eljárást bűncselekmény hiányában megszüntette. Az 1989-ben készült előterjesztés szerint ez a továbbiakban nem lenne humánus gyakorlat, más részről pedig túl időigényes lenne minden ügyet felülvizsgálni, és a sokszor általánosságban mozgó szovjet ítéletek alapján nem is lenne túl sok eredmény. Így a javaslat szerint minden esetben be kellene számítani a munkaviszonyban töltött időt, vállalva azt a veszélyt is, hogy így azok helyzetét is rendezik, akik valóban elkövettek háborús vagy népellenes bűncselekményeket. Az előterjesztés szerint az érintettek negyedik csoportjába azok tartoznak, akiket – hazakerülve a Szovjetunióból – Magyarországon átmeneti táborban helyeztek el. Közöttük voltak hadifoglyok, Szovjetunióba munkára elvittek, Szovjetunióban elítéltek, magyar és német származásúak. Őket néhány hetes vagy hónapos időtartamra karantén jelleggel helyezték el ezekben a táborokban, számukról semmilyen megbízható adat nem áll rendelkezésre. Az előterjesztés szerint az ő esetükben a munkaviszonnyal és nyugdíjrendezéssel kapcsolatos időt úgy kell elszámolni, hogy azt házzászámítják a Szovjetunióban eltöltött időhöz.

Az előterjesztés kitért még a közbiztonsági őrizet kérdésére is. Ezt az 1956. évi 31. tvr. szabályozta az „ellenforradalmi elemek”, valamint a közbiztonság és a közrend helyreállítását és megszüntetését gátló személyek káros tevékenységének megakadályozásával kapcsolatos intézkedések bevezetésével. Az időtartama eredetileg hat hónap volt, de ezt korlátlanul meg lehetett hosszabbítani. A nyilvántartások szerint 12 900 személy került közbiztonsági őrizetbe. A korábbi jogszabályok szerint a közbiztonsági őrizet csak akkor számított szolgálati időnek, ha a Legfőbb Ügyészség megállapította, hogy az őrizetbe vétel feltételei nem álltak fenn.

Az anyagi károk, az elhelyezkedési és megélhetési nehézségek kompenzálásával kapcsolatos jogszabályi rendezés kezdetben kizárólag az érintettek munkaviszonyának és társadalombiztosítási helyzetének rendezésére koncentrált. Először a rendőrhatalmától való elvonásról fogvatartott személyek helyzetét [popup title="rendezték" format="Default click" activate="click" close text="A Minisztertanács 72/1989. (VII. 4.) MT rendelete. Magyar Közlöny, 1989. 45. sz."] oly módon, hogy a Belügyminisztérium által kiállított hatósági bizonyítvány alapján az 1949. január 1. és 1953. december 31. közötti internálás időtartamát beszámították a munkaviszonyba. Ennek alapján a rendelet hatályba lépése előtt megállapított nyugdíj, illetve a hozzátartozói nyugdíj esetében is figyelembe kellett venni az internálásban eltöltött időt. A jogosultak személyi körét hamarosan kiterjesztették mindenkire, aki a személyes szabadságot korlátozó intézkedések valamelyikének hatálya alatt [popup title="állt" format="Default click" activate="click" close text="A Minisztertanács 104/1989. (X. 4.) MT rendelete. Magyar Közlöny, 1989. 67. sz."].

A kárpótlási folyamat során a magyarországi németek első alkalommal a tulajdonviszonyok rendezése érdekében, az állam által az állampolgárok tulajdonában igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról szóló 1991. évi XXV. törvény alapján kérhettek kárpótlást az elvesztett termőföldért és egyéb ingatlanért. A törvény lehetővé tette ugyan – lakóhelyüktől függetlenül – a magyarországi németek számára is a kárpótlást, ez azonban csak az 1948 utáni jogsérelmeket orvosolta. Így a németek számára valódi kárpótlást nyújtó jogszabály csak 1992-ben született meg, éspedig az 1939. május 1. és az 1949. június 8. közötti jogszabályok által igazságtalanul okozott károk részleges kárpótlásáról rendelkező 1992. évi XXIV. törvény. A vagyoni kárpótlásról szóló jogszabályt követően a személyi szabadság korlátozásáért nyújtott kárpótlást az 1992. évi XXXII. törvény azoknak a magyarországi német állampolgároknak, illetve hozzátartozóiknak, akiket 1939. március 11. és 1989. október 23. között az életüktől vagy szabadságuktól politikai okból jogtalanul megfosztottak. Ennek során kaphattak kárpótlást a szovjetunióbeli kényszermunkára hurcoltak, az internáltak és a deportáltak. A Magyarországon élő jogosultak kárpótlási jegyet vagy életjáradékot igényelhettek, a külföldön élők csak kárpótlási jegyet kaphattak.

Németország 2016-ban döntött úgy, hogy a német nemzetiségük miatt jogsérelmet szenvedettek számára – talán az utolsó pillanatban – egyszeri kárpótlást biztosít. A német Bundestag költségvetési bizottsága 2016. július 6-án jóváhagyta az egykori német kényszermunkásoknak járó juttatásról szóló irányelvet (az ún. ADZ-elismerési irányelvet). Eszerint az érintett személyek a kényszermunkásként elszervezett sorsukért egyszeri, szimbolikus összegű pénzügyi kártérítést kaphatnak 2500 € [popup title="összegben" format="Default click" activate="click" close text=" http://www.budapest.diplo.de/Vertretung/budapest/hu/02__RK/Rente/0-Rente__Uebersicht.html (Letöltés ideje: 2017. január 29.) "]

Az alábbiakban a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárában őrzött Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége iratanyagából közlők három dokumentumot. A Szövetség 1989 és 1995 között a magyarországi német állampolgárok kárpótlási ügyeit segítette. Az iratanyagban megtalálhatóak a szervezet jogalkotással kapcsolatos tevékenységének dokumentumai, amelyek révén véleményezte az 1989-et követő kárpótlási törvények és rendeletek megszületését, továbbá jogsegélyt nyújtott a hozzá fordulóknak. Az iratanyag legértékesebb részét azok a levelek, önéletrajzok, megkeresések alkotják, amelyekben a Szovjetunióba elhurcoltak, illetve azok leszármazottai írják le történetüket. Ezek a személyes sorsok mesélnek azon megpróbáltatásokról, amelyeket a kommunizmus idején mélyen el kellett hallgatni, és azt kellett színlelni, mintha meg sem történtek volna. **(Lásd az 1., 2., 3. számú dokumentumot!)**

A Szövetség sajtóban elhelyezett cikkei, az áldozatok egymás között terjedő információi alapján leírt elbeszélések több mint negyven levéltári dobozt tesznek ki. Az iratanyag feldolgozása emléket állíthat azoknak, akik a legmélyebb pokol idején is hittek a hazatérésben, és azoknak is, akik helyett már csak a leszármazottaik írhatták meg a beadványokat.

A dokumentumokat a mai helyesírás szabályai szerint közlöm, igyekezve megtartani a beadványt írók nyelvezetét. Bizonyos részeket és neveket a személyes adatok védelme miatt hagytam el.

:

Dokumentumok

1.

A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének írt levél

1989. december

Tisztelt Honfitársam!

Kérésére megírom deportálásom történetét 1989. december napokban [!].

1944. december 29-én kezdődött a szenvedésünk. Reggel otthon hagytam a 6 éves kislányomat, az idős anyósomat. Az istálló tele volt jószággal. A férjem a háborúban volt mint honvéd katona. Az úti célunk Sásd volt gyalog. Amit magunkkal vihettünk, azt kocsival hozták. Az otthon maradt egypár idős bácsi fogta be a lovakat, és jöttek utánunk. Sásdra értünk a déli órákban fáradtan. Ott még egyszer orvosi vizit volt, aki élelmes volt, az összeesett és annak se kellett elmenni. Amikor már sötétedett, akkor indultunk Sásdról. [popup title="Pacsidiri" format="Default click" activate="click" close text="Po csitíri (or.), négyesével. "], kiabáltak az orosz katonák mellettünk a géppisztolyokkal. Sötétben mentünk, féltünk, sírtunk, fáztunk, félre lépni sem volt szabad.

Úgy 11 óra körül értünk Pécsre. Itt a Lakits laktanyának az istállójába hajtottak bennünket. Majd meghasadt a szívünk, hogy vajon mi is lesz most velünk. Eltelt egy nap, majd kettő és még egypár nap. Úgy talán 6-án este jött egy kedves nővér és azt mondta, hogy álljunk fel és imádkozzunk együtt, mert nagy út áll előttünk. Mondta, Oroszországba visznek bennünket és kérjük a jó Istent, hogy segítsen rajtunk, hogy még egyszer hazatérhessünk. Imádkozás után volt fürdés, de alvás az nem, csak a jajszó, a kiabálás, a bánat, hogy mi lesz velünk. Jött a reggel és parancsba kaptuk a batyut összekötni, sorakozni, [popup title="pacsitíri" format="Default click" activate="click" close text="Lásd a 13. jegyzetet."] és indultunk az állomásra. Mentünk az országúton, egyszer csak hallottam, hogy valaki kiabálta a nevemet. Erre körülnéztem és akkor láttam, hogy egy utca sarkán állt Édesanyám, nála volt egy kis csomag, amit nekem akart adni. De a kísérlőnk a puskát mindjárt rája fordította, én már csak annyit tudtam mondani: Édesanyám hamar menjön vissza. Hát így kellett búcsúzunk egymástól.

Mikor odaértünk az állomásra, sokaknak a hozzátartozója ott volt, de azok se jöhettek közelbe. Most jött az a váratlan pillanat, [popup title="bisztra tavei" format="Default click" activate="click" close text="Bistro davaj (or.), gyorsan gyerünk. "] és nagy marhavagonokba tereltek bennünket 90-esével. Itt emeletes ágyak voltak és egy kis rácsos ablak, amelyen nagy nehezen tudtak ketten kinézni. Gurult a vonat, sötét volt bent és kint is, így nem láttuk, hová visznek bennünket. Akik az ablak előtt figyeltek, egyszer csak azt vették észre, hogy Dombóvár van kiírva. Ezután már mindenki kiabált, hogy Szalatonakon körösztil meggyünk. Erre

gyertyafényénél minden szaltnaki írt hamar egy cédulát, csak a nevet és hogy viszontlátásra. A cédulák egybe lettek kötve és azon a kisablakon kidobálták. Mivel arra van egy pincesor, egy édesapa épp ott állt és hallotta a sok kiabálást, a nagy sírást, ő vette fel a kidobált papírokat. Akkor tudta meg, hogy az ő gyerekei is bent voltak. Gurultunk tovább a sötétben, de egyszer csak megálltunk és láttuk, a Duna előtt állunk. A híd le volt bombázva. Ez már késő este volt. Hideg téli éjszaka, ott a Duna parton kellett várni, fázni, míg megcsinálták a kompot, hogy tovább mehessünk. Mint a legnagyobb rablókat kísérték bennünket. Baján nem tudom, milyen épületben voltunk, csak a falak álltak, se ajtó, se ablak. Több kis helyiség volt és nagyon huzatos, egy kis szalma volt alattunk. Innét megint a vonatba. Szabadkán megálltunk és kísérővel vízért mehettünk. Megint onnan is csak tovább. Mikor az orosz határhoz értünk, át kellett szállnunk és így tovább. Körülbelül 3 hétig utaztunk. Egyik este sötétben megálltunk és azt kiabálták, hogy kiszállni. A párnát, dühnyhát, ruhát, amit hazulról vittünk, összekötve a hátunkra vettük. Egy nagy hegyre kellett fölmennünk, akkor azt mondtuk, úgy járunk mint Jézus, mikor vitte a nehéz keresztet az Olajfák hegyére. Mikor fölértünk, messziről láttunk egy kivilágított épületet. Az lett a mi otthonunk. Az volt a szerencsénk, hogy meleg volt, de az ágyunk megint csak a padló volt. Másnap csak egymástól kérdeztük, vajon mi lesz most itt velünk. Egypár nap pihentünk és egy szép reggel sorakozó volt, aztán munkára fel. Volt, mikor földet kellett hordani vasútépítésre vagy a téglagyárnál. Mindig ott, ahol a munkaerő kellett. Igen, munka volt a mi részünkre, csak enivaló nem volt. Kaptunk naponta 60 dkg kenyeret (de az is olyan volt, mint a szappan), káposztalevest, savanyú uborkalevest, egy kis kását vagy kis szárított halat, de evés után éhesebbek voltunk, mint előtte. Az is volt, hogy a munkahelyről néztük, füstöl-e a kéményünk vagy nem, mert sokszor előfordult, hogy azt a kis meleg levest sem kaptuk. A kenyeret este kaptuk. Reggelre nem tudtunk elrakni belőle, mert nem tudtunk aludni, míg meg nem ettük. Reggel pedig sírtunk, mert munkára kellett menni evés nélkül. Ebédszünet volt, csak nem volt mit enni. Így ebéd helyett egymás fejéből szedtük a tetűt, mert azt volt bőven. Vagy mentünk [popup title="csollant" format="Default click" activate="click" close text="Azaz csalánt."] szedni, krumpli héját, amit csak találtunk. Mert az a nagy akarat volt bennünk, csak még egyszer haza jussunk. Koldulni jártunk, mint itt azelőtt a cigányok.

Másnap reggel még sötét volt, már megint verték az ébresztő gongot. Mint az áram úgy futott végig rajtunk. Egymástól kérdeztük, hogy vajon meddig csörömpölnek itt nekünk. Teltek a napok, hónapok és eljött a május 9. Nem kellett munkára menni, hanem az udvarban sorakozni. Ott egy tiszt mondott egy beszédet, hogy vége a háborúnak, most már hamarosan hazamehetünk. Lehet, hogy 3 hét múlva, lehet, hogy 3 hónap múlva, de az is lehet, hogy 3 év után. Azt a nagy bánatot, amit akkor éreztünk, leírni nem lehet, de az életnek tovább kellett menni. Másnap megint hajnalban, aki tudott, annak munkára kellett menni, de sajnos már sokan nem tudtak a gyengeség miatt és sokan már nem is éltek. Nagyon nehéz napokat éltünk át, minden nap meghalt egy jó barátunk. Deszkából össze volt szövelve láda és abba tették a halottakat. Este, mikor munkából jöttünk, a láda az udvar közepén állt. Az volt mindig a szemünk előtt. Mi is már annyira gyöngék voltunk, hogy azt mondogattuk egymásnak, holnap már én fekszek benne. Este jött mindig egy lovas kocsis és elvitte.

Az orosz felnőttekre nem lehetett panaszkodni, azok nem bántak csúnyán velünk. De voltak olyan 10 évesek, akik azt kiabálták ([popup title="vaina kancsál" format="Default click" activate="click" close text="Vojnu koncsi (or.), fejezd be a háborút."], Hitler [popup title="kaput" format="Default click" activate="click" close text="Kaput (nemzetközi keverékszó), halott, vége."] és ököllet úgy az arcunkba vertek, csak úgy folyt a vér az orrunkból. És még nagyon-nagyon sokat lehetne írni. Ez volt Stári [popup title="promislaiba" format="Default click" activate="click" close text="Munkatábor, feltehetően a Sztaropromiszlovszki kerületben.]. Körülbelül másfél évig voltunk ott.

Aztán bevagonoztak és 3 hét körül értünk az Urálba. Ott is csak tovább éhezünk és fáztunk abba a nagy hidegbe, ami ott volt. Néha összeraktunk 3 téglát és azon főztük azt a kis valamit, ami volt. De egy tiszt olyan kegyetlen volt, hogyha pont ilyenkor ért oda, sorba fölírta. Itt is csak nehéz munkát kellett csinálni. Olajvezetékeknek kellett 2 m mély árkot ásni vagy betont hordani a kőművesek mellett. Kit hova osztottak be. Volt olyan munkahely is, hogy 25 km-re volt a lágertől. Reggel még sötétben, abban a nagy hidegben vittek a munkahelyünkre. Nyitott kocsin álltunk, ahol olyan huzatot kaptam, hogy az egyik fölemre elvesztettem a hallást és a másikon is öleg rossz hallok. Az is előfordult, hogy reggel elvittek a munkahelyünkre, és ha napközben 30 foknál hidegebb lett, akkor jöttek értünk. És sajnos mindig kevesebben lettünk, mert a kegyetlen halál sok jó barátunkat magához szőlította, pedig ők is mennyire szerettek volna hazamenni. Ez is történt velünk egy farsangi hétfőn, már nem emlékszem, hogy 48 vagy 49-ben. A munka elosztásánál reggel elvittek bennünket a munkahelyre, úgy 20–25 km-re a lágertől, 6-an voltunk. A ránk parancsolt munkát megcsináltuk, mivel örünk nem volt, egyszer csak láttuk, hogy estelődik. Vártuk, majd csak jön egy gép értünk, de sajnos hiába álltunk ott a szabad ég alatt a 30 °C-os hidegben. Volt ott sírás, kiabálás, hogy mi lesz itt most velünk. Nem messze volt egy kis tatár falu, ahova sírva odamentünk és kértünk éjszakai szállást. De sajnos azt válaszolták, [popup title="nyeto" format="Default click" activate="click" close text="Nyet (or.), azaz nem."] és sehoh nem kaptunk helyet. Bánatunkban azt mondtuk, mi is úgy járunk, mint a Szűz Mária Betlehemben. A falu másik végén volt egy kis órház, ahol volt egy fiatal nő. Őt megkértük, nem-e [!] engedne bennünket ott éjszakázni. Megkönyörült rajtunk, mert látta, hogy már össze voltunk fagyva. Azt is mutatta, hogy kicsi a hely. Nem is tudtunk egyszerre leülni, csak fölálva. Volt, aki a szenes vödörön vagy egy darab deszkán. De ha ültünk, a poszokák majd nem fölemeltek bennünket. Reggel, a nagy hidegbe fölálva álltunk kinn az országút mellett és vártuk, majd csak jönnek értünk, vagy jönnek munkára. Egyszer csak megállt egy gép, ami értünk jött. Mert ezen a napon is 30 °C-nál hidegebb volt és nem kellett dolgozni menni. Jól megfázva abba a szobába kerültem én is, ahol már többen voltak, akik hasmenésesek voltak és már majdnem az utolsókat rúgták. Sokat imádkoztam, kértem a jó Istent, hogy segítsön, majd talán mégis eljön egyszer az a nap, hogy haza mehessünk. Mert ha itt meghalok, a kislányomnak már többé édesanyja nem lesz. Lassan megint csak javultam és mehettem dolgozni. Így teltek a napok, a hónapok és elérkezett a november 1. Reggel mentünk dolgozni, mint mindig. Mivel mindenszentek ünnepe volt, megint csak egy fájdalmas, szomorú napunk volt. De este, mikor hazajöttünk, mondták az örömhírt, hogy haza megyünk. Nem akartuk elhinni, mert ezt már sokszor mondták. De akkor egyszer igazat mondtak. Az itt eltöltött időről még sok-sok mindent lehetett volna írni, egy vastag könyvre való. November 7-én indultunk onnan és november 28-án értünk haza, egy szép napsütéses vasárnap délután. Megérkezéskor nagyon fájdalmas pillanatban volt részem. Elém jött a férjem és a lányom két barátjánéval. A férjem kérdezte, hogy melyik a mi lányunk. Azt hittem, hogy meghasad a szívem, mert egyikre sem tudtam mondani, hogy ő az, mert már nagylány lett belőle.

Még valamit szeretnék hozzáfűzni a leírtakhoz. A férjem 1940-ben bevonult mint honvéd. Sajnos huszár beosztásba került, azoknak pedig 3 évig tartott a szolgálat. Aztán utána még egy évet a háborúban. 1945-ben jött haza, de nekem sajnos már 44-ben el kellett mennem. Így lett 9 hosszú, nehéz és főleg szomorú évünk, hisz fiatal éveinket egymástól olyan távol éltük és mindig abban a félelemben, vajon láthatjuk-e egymást még egyszer.

Most itt a nagy kérdés, hogy vajon hogyan lehet jóvátenni, akinek ezt szenvednie kellett és ennek a következményeit, még most is érzem a csontjaimban, mert még a csontunk, velünk is átfázott.

Végül szeretném megköszönni annak az embernek a munkáját, aki e szenvedések napvilágra hozásán fáradozik.

Szívélyes üdvözléssel:

Aláírás

Jelzet: MNL OL XXVIII–I–LXXXVII – Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Egyesületek (1945-1999), Kultúra (1945-1999), Magyarországi Németek Demokratikus Szövetsége, Egyéni sorsok. – Eredeti, kézzel írt, aláírással.

2.

A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének írt levél

Szakadát, 1990. május 5.

– részlet –

[...]

1944. december 26-án, karácsony másnapján d. u. 13 órakor estem fogságba Szentendrén, amikor még Pesten folytak a harcok. Ekkor kezdődött el kálváriám.

Fogságom perceiben foglalkoztam a szökéssel, de édesapám intelmei jutottak eszembe, aki az I. világháború idején volt elég sokáig orosz hadifogságban, gyermekkoromban sokat mesélt az ottani életéről, arra figyelmeztetett, hogy ő mindig a tömeggel maradt, mert ebben az esetben az orosz nem bánt senkit, csak a csellengőkre vadásztak.

Így a tömeggel maradtam én is. Sokan voltunk. Az első éjjelt Telkiben egy prészházban töltöttük. Összefázva töltöttük az éjszakát, állandó zaklatásokkal. Az örök az órákat szedték össze, figyelmeztetve, akinél reggel órát találnak, agyonlövik. Túladtam én is rajta. Innen azután több napi gyaloglással Bajáig hajtottak bennünket.

Legtöbbször toronyíránt mentünk, mert alig volt akkor hó. Emlékezetes számomra Sáregres, ahol éjszakáztunk egy nagy marhaistállóban, ahol még a trágya is bent volt. Ott pihentünk meg. Este kaptunk egy ún. borsóleveset, amelyben annyi borsószizsik és pelyva volt, hogy ehetetlen volt. Emlékezetes még Kalocsa számomra, ahol a város északi bejáratánál tereltek be bennünket valami gazdasági épületbe. Másnap reggel a szokásos létszám megállapítás után hajtottak bennünket Kalocsán keresztül. Az utcán végig balról jobbra ételt (ennivalót) rakott le a lakosság megérkezésünk előtt. Kiugrálva a szigorú sorból a menetben eléggé nagy zűrzavar támadt és sikerült is néhányunk megszöknie. A kísérő őrk lövéseinek sajnos halottai is voltak. A várost elhagyva létszám megállapítás. A létszámot a városból pótolták. Érseksánadon éjjel ismét történt szökés. A létszámot betöltötték a falu férfi lakosságából. Nem számított, milyen idős volt valaki, a létszám volt a fontos. Baján a tűzérsegi laktanyában volt a gyűjtőtábor. Onnan néhány nap után bevonítottak bennünket és irány Temesvár. A szerelvény csak marhavagonokból állt. Annyi embert zsúfoltak egy ilyen kocsi, hogy csak állni tudtunk. Éhen, szomjan, fázva, megdermedve érkezünk Temesvárra, amikor először nyitották ki a vagonot. (A körülmények leírását a papír nem tűrné meg.) A vagonban mint a méhek télen a kaptárban körforgást végeztünk, hogy ne fagyjunk meg.

Temesvári lágerban mintegy 40 000 ember volt ekkor. Kitért a tifusz (flektífusz). Sokan elpusztultak itt. A tömegsírok lágeren belül voltak. Mikor már tömegesen haltak meg az emberek a táborban, a vezetés is pánikba esett, összegyűjtötték a még egészségeseket és elvitték [popup title="Foksaniba" format="Default click" activate="click" close text="Foksány (Focșani), város Romániában. "]. Én is köztük voltam. (A flektífuszt a tetvek terjesztették, amivel tele voltunk. A fertőtlenítés lehetetlen volt a körülmények miatt. Az egész tábor fel kellett volna gyűjteni, annyi volt a tetű már a fekhelyeken.)

Foksaniban jobbak voltak már a körülmények. Ott május elején ismét bevonítottak bennünket és Kurszkban kötöttünk ki. Az út itt sem volt rózsás, de már elviselhetőbb. Száraz kenyér (szuharé) és víz volt az ételmünk. Kurszkban dolgozni jártunk ki. Itt néhány nap után eszébe jutott néhány magasabb rangú tisztnek, hogy van nemzetközi jog is, mely szerint a tiszteknek fogság idején nem kell dolgozniuk. Belesodródtam ebbe a csoportba. (Karpaszományos voltam.) Igazolták, hogy időközben zászlósi rangot kaptunk, tehát én is a tisztek csoportjába tartozom. Ennek lettem az áldozata. A néhány napi túrelmi idő után (munka megtagadása) kb. 100 magyar tisztet összeszedtek, akiket ezután az oroszok a Kurszktól délre fekvő Riskovó (7145. sz.) táborba vittek, ez a tábor állítólag büntetőtábor volt. Ebben a táborban sínylődtem 2 évig. Keményen kellett minden nap dolgozni. Építőbrigádban dolgoztam. Hogy egyáltalán megmaradtam, fiatalságomnak, erős akaratomnak, hitemnek köszönhetem. Volt időszak, amikor magam is nagyon el voltam keseredve, de a remény mégis előttem volt, a szabadulás napja. Nőtlen voltam. Családi gondok nem gyötörtek. Sokkal nehezebb volt a családosoknak és idősebbeknek. Szerencsém volt, hogy a katonaruhámat nem vették el, katonaköpenyem is megvolt, tehát melegen tudtam öltözködni. A csizmámat már útközben levették a lábamról, de adtak helyébe egy rosszabbat. Sokat éheztem, fáztam, de nagyobb beteg nem voltam. Nagyon vigyáztam [az] egészségemre. A kapott dohányomat mindig elcseréltem kenyérré. Ennek ellenére csont és bőr voltam 2 év után. A táborban is szörnyű állapotok uralkodtak. Csalánleves, paraj, borsó, krumplileves volt legtöbbször az ételünk. Krumplit akkor kaptunk, ha szereztünk. Néhányszor én is részt vettem az éjjeli szerzésben. Aki valami értéket szerezni tudott, amire a tábornak szüksége volt, az jutalmul egy csajka levest kapott. A sült krumpli fejedelmi étel volt. A káposztát és tököt nyersen is megettük. A kolhozban, ha hozzá tudtunk jutni olajpogácsához, azt megreszeltük, kis cukorral összekevertük és úgy ettük. Ez volt a csokoládé.

A téli munkánk értelmetlen volt. A télen felépített falak a fagy felengedésével megrogytak, legtöbbször azokat le kellett bontani. A foglyokat azonban foglalkoztatni kellett télen is. A legértelmetlenebb munka volt számomra, amikor télen a csonttá fagyott földet kellett vasékekkel hasítani. Az előírt normának csak 5%-át tudtuk teljesíteni. Büntetést kaptunk, mert szabotáltuk a munkát.

A barakkokban emeletes priccseken fekdűtünk szalmazsákokon. Egy takarót kaptunk. Az állandó zaklatás, a munka, a gyenge táplálkozás, hideg, kalória nélküli étel mindenkit kikészített. Nem lehet csodálkozni, hogy a gyengébb fizikumú emberek és idősebbek már nem tértek haza.

Sok problémám volt a német nevem miatt. Nem akarták elhinni, hogy magyar vagyok. Hazatérésem 1947. június 30-án majdnem [a] nevem miatt hiúsult meg. Bekerültem a transzportba mégis, hazajöhöttem. Szerencse? Véletlen? Isteni gondviselés? Ki tudja?

Visszagondolva, 45 év távlatában csodálkozom még ma is, hogy lelkileg bírtam azt a sok nélkülözést, szenvedést, megpróbáltatást. Köszönöm a ma már nem élő szüleimnek, akik ilyen erős hitben neveltek, akik hazavártak.

Szakadát, 1990. május 5.

Aláírás

Jelzet: MNL OL XXVIII-I-1-LXXXVII – Eredeti, kézzel írt, aláírással.

3.

A Magyarországi Németek Demokratikus Szövetségének írt levél

Hely és dátum nélkül

– részlet –

[...] Születtem Szajkon, Baranya megyében, hat elemi iskolát és 3 évi ismétlő iskolát jártam 1939-ig.

1940. január 1-jétől 1944. szeptember 20-ig mint cseléd voltam [W. J.] földművesnél. 1944. augusztus 16-án kényszerosztásra kísérték a csendőrk. 1944. szeptember 20-án behívtak katonának, és 1944. október 20-án megszöktem és elmentem Bár községbe.

[...] 1945. január 20-án reggel jöttek a községi előjáró tagok, hogy jöjjenek el Riesz Ádám volt országos képviselő kihallgatásra, és megkérdezi [!] tőlem, hogy voltam-e önkéntes katona vagy nem. Meg se kérdeztek, csak annyit, hogy 14 napra hozzanak [!] ennivalót és ruhát, mert 2 hétre megyünk Bácskába kukoricát szedni. 1945. január 22-én hétfőn hajnalban vittek minket lovas kocsikkal 1 nap és 1 éjjel Dombóvárig. Egy csendőrlaktanyában voltunk elszállásolva 2 napig, akkor orvosi vizsgán mentünk végbe. [!] Szajkáról 10 férfit és egy lányt vittek el. 1945. január 25-én Dombóvárról nyitott vonatokkal vittek el Bátaszékig és onnan gyalog át a Dunán, és akkor 2 nap és 2 éjjel egy barakkban voltunk a Duna-parton elszállásolva orosz őrséggel, és onnan hajtottak minket egy éjjelre Jánoshalmára és másnap Kiskunhalasig, minden gyalog. [!] 1945. február 5-én bezártak bennünket tehervagonokba 40 fővel és indulás Oroszországba málenkij robotra. [popup title="lasi" format="Default click" activate="click" close text="lasi (Jászváros), város Romániában."] román határ.

És onnét át lettünk rakva orosz vagonokba 60 fővel. Ennivaló száraz kenyér, nyers birkahús, és kevés vizet kaptunk. Fűtés, nem is beszélve, mindig hidegben voltunk. Ment a vonat, ment és egyszer megállt 1945. február 22-én éjjel. Ki lettünk rakva [popup title="Dombász" format="Default click" activate="click" close text="Donbasz, azaz a Donyec-medence a mai Ukrajna területén."] környékén, szénbánya vidéken, civil lágerben, ahol már román [!] németek és magyarok már voltak 1944. december elejétől. A civil láger számát már nem tudom, csak annyit, hogy Melnikó lágernek mondták. Ott a bányában dolgoztunk is.

Csak azt tudom még, hogy 1946. június 20-án nem kellett dolgozni, de akkor június 22-én vittek egy másik lágerbe, a 7125/4-be. Ott szintén a szénbányában, 30 cm-es vízben kellett dolgozni. Ebbe a lágerbe jöttek a YB-ások, [!] ott el kellett mondani, hogy is kerülünk mink ide, az egész életrajzunkat el kellett mondani. Lágercsere többször volt, és mindig együtt voltunk, a szajkiak.

Csak haza írni nem volt szabad, csak 15 szót lehetett írni. Voltam a 7125/1. sz. lágerben, ez volt a szota [!] láger, a harmadik a 7125/3 láger [popup title="Liszinsztroiban" format="Default click" activate="click" close text="Helyesen: Liszicsanszkban."] és még más 3 lágerben voltunk. A 7125/3 lágerben, [popup title="Liszinsztroiban" format="Default click" activate="click" close text="Lásd a 25. sz. jegyzetet.], ott dolgoztam egy építőbrigádban és ott a téglagyárból téglaszállítás közben egy mozgó géppel gyorsajtás egy kanyarban fatalpú cipővel, a kisvontat útközöbe estem, és a bal lábam 15 cm térden alul kellett amputálni. 1947. október 20-án történt délelőtt 11 órakor. Civil kórházba vittek akkor, két hónap után visszahozták a lágerbe. 1948. április 22-én szintén ebben a 7125/3. lágerben vakbéllel lettem műtve. Ez is egy hónapig tartott a feljavulás és gyógyulás. 1948. október 16-án őszén névsorolvasás volt, és akkor megint elvittek más lágerbe, más környékre.

[A] 7144/6. láger[ben], Irminoban voltunk. 1949. augusztus 5. megint másik lágerbe [kerültünk], [popup title="Katjevskába" format="Default click" activate="click" close text="Kagyijevka. "], ahol azt gondoltuk, most már innen nem kerülünk haza, mert 3 m magas deszkákat és plusz 3 x szögdeszát volt kerítve. De 1949. november 7-

én délután volt névsorolvasás, 2 hét pihenés, és november 27-én este be lettünk rakva tehervagonba, és így jöttünk hazafelé. Máramarosszigeten fertőtlenítést végeztek velünk [!], és utána december 5-én 1949-ben beérkeztünk Debrecenbe. 20 forint gyorssegély Debrecenben, újbóli kihallgatás volt. Haza, Szajkra 1949. december 25-én este.

Hazajöttem, és nem volt majdnem kihez menni, mert Édesanyám 8 gyermekkel ki lettek telepítve 1945-ben az NDK-ba. 1948. július 2-án hazaszökött 7 gyermekkel, lakás meg nem volt nekik, csak egy préháza volt, 1 szoba-konyha, földes volt.

1950. október 30-án nősültem és két gyermekem van. Akkor alakult a tsz és könnyű munkákat adtak, hogy legyen megélhetésem. 1966. március 30-án gyomorműtétem volt, 1966. május 27-től június 30-ig sárgaságban voltam, és ezért gyenge fizetést kaptam. 1966. március 6-tól 1985. október 16-ig kaptam hadirokkant-hozzájárulást, mikor nyugdíjba mentem, elvonták.

[...]

Üdvözléssel:

Aláírás

Jelzet: MNL OL XXVIII-I –1–LXXXVII –Eredeti, kézzel írt, aláírással.

Címkék:

[kárpótlás](#) ^[3]

[magyarországi németek](#) ^[4]

[kollektív büntetés](#) ^[5]

[elhurcolás](#) ^[6]

[internálás](#) ^[7]

[Szovjetunió](#) ^[8]

Kiadás: 17. évfolyam (2017) 1. szám

Forrás webcím: <https://www.archivnet.hu/a-szovjetunioba-hurcolt-magyarorszag-i-nemetek-karpottlasi-1989-1992>

Hivatkozások

[1] <https://www.archivnet.hu/a-szovjetunioba-hurcolt-magyarorszag-i-nemetek-karpottlasi-1989-1992>

[2] <https://www.archivnet.hu/sites/default/files/archivnet/szerelveny.jpg>

[3] <https://www.archivnet.hu/cimkek/karpottlas>

[4] <https://www.archivnet.hu/cimkek/magyarorszag-i-nemetek>

[5] <https://www.archivnet.hu/cimkek/kollektiv-buntetes>

[6] <https://www.archivnet.hu/cimkek/elhurcolas>

[7] <https://www.archivnet.hu/cimkek/internalas>

[8] <https://www.archivnet.hu/cimkek/szovjetunio>